

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

**з теми: «ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ
СИТУАЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу групи
SoL1–M23z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Юлія БЕЖЕНАР

Керівник:

Алла СІМКО

кандидат психологічних наук,
доцент, старший викладач кафедри
логопедії і спеціальних методик

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА кандидат

педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗНМ.....	11
1.1. Методологічне обґрунтування проблеми соціальної адаптації у педагогічній науці.....	11
1.2. Мова як засіб соціальної адаптації старшого дошкільника	23
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	41
2.1. Діагностика мовлення у соціальній ситуації в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (ІІІ рівня) та з типовим мовленнєвим розвитком.....	41
2.2. Діагностика мовлення у соціальній ситуації в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (ІІ рівня) та з типовим мовленнєвим розвитком.....	55
РОЗДІЛ 3. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНОЇ УСТАНОВИ.....	66
3.1. Соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ у діяльності вчителя-логопеда	66
3.2. Особливості корекційної програми, призначеної для роботи вихователя, логопеда, соціального педагога з дітьми 5-7 років з мовленнєвими порушеннями	84
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. У зв'язку зі зростанням в останні десятиліття числа дітей з проблемами у розвитку особливої значущості набуває їх соціальна адаптація в суспільстві.

Виходячи зі специфіки розвитку дітей цієї категорії у вітчизняній дефектології склалася традиція їх комплексного вивчення для розробки корекційно-навчальних програм та методик. У своїй теорії культурно-історичного розвитку психіки Л. Виготський звернув увагу на те, що будь-який дефект, обмежуючи взаємодію дитини з навколишнім світом, заважає їй опанувати культуру, соціальний досвід людства.

Фундаментальним стратегічним завданням при роботі з дитиною, яка має проблеми розвитку, є адаптація її до соціальних умов. При цьому важливо виходити з потенційних біологічних та психічних можливостей кожного окремого індивіда.

В даний час недостатньо науково обґрунтованих програм розвитку соціальних функцій у дітей з різними проблемами в розвитку, заснованих на вивченні особливостей цих функцій. Зокрема, це стосується і дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Якщо проблеми мовлення у структурі пізнавальної діяльності сьогодні вивчені досить глибоко (Н. Гаврилова, О. Гаврилов, Ю. Галецька, В. Лубовський, В. Левицький, О. Лурія, Г. Чірка), то стан та корекція соціально-педагогічних функцій дітей з порушеннями мовлення ще мало розроблені.

Більшість досліджень на цю тему присвячена дітям зі специфічною мовною патологією – заїканням (В. Бондар, Л. Беякова, Л. Вавіна, Р. Левіна, О. Літовченко, Є. Мастюкова, В. Орфінська, М. Савченко, Т. Сак, В. Синьов, Є. Соботович, І. Сухіна, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Траугот, Г. Чірка, Т. Філічова, Л. Фомічова та ін.). Незважаючи на значний інтерес дослідників до загального недорозвинення мовлення, накопичені на сьогодні дані про стан соціально-педагогічних функцій у дітей цієї категорії,

фрагментарні. Особливий інтерес викликає питання про особливості та специфіку соціальної адаптації дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Нове соціальне середовище пред'являє до дитини особливі вимоги, які більшою чи меншою мірою відповідають її індивідуальним особливостям та нахилам. Вступ до закладу дошкільної освіти (ЗДО) пов'язаний з включенням дитини в групу однолітків, кожен з яких наділений своїми індивідуальними рисами, а всі разом вони утворюють першу соціальну спільноту, в якій вони мають налагодити взаємини.

Роботу із соціальної адаптації дошкільника слід розпочинати якомога раніше, оскільки якості прищеплені з дитинства, завжди виявляються дуже міцними та активно впливають на весь процес подальшого розвитку особистості.

Адаптація дитини є і процесом, і результатом засвоєння нею досвіду спілкування, стереотипів поведінки, спільної ігрової та навчальної діяльності. Отже, адаптація відбувається у процесі спілкування та спільної діяльності.

Відставання у розвитку поставить дитину у невідгідне становище порівняно з однолітками, а переживання у зв'язку з цим можуть призвести до нервової перенапруги та зриву.

У літературі зі спеціальної психології, корекційної педагогіки, логопедії вітчизняними авторами (О. Грибова, Л. Беякова, О. Д'якова, Т. Піроженко, О. Усанова та ін.) неодноразово вказувалося на необхідність наукового вивчення комунікативної діяльності, пізнавальної активності, особливостей особистісного та психічного розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ), на розробку корекційних заходів, спрямованих на подолання труднощів у розвитку дітей цієї категорії.

У дошкільний період дитина набуває свого соціального досвіду, успішність якого безпосередньо залежить від перебування його в ЗДО.

У педагогічній практиці важливе значення має врахування особливостей процесу адаптації дитини до умов її життя і діяльності, що змінилися, при вступі в громадські навчально-виховні установи, при входженні в новий

колектив.

Мова відіграє велику роль у соціальній адаптації старшого дошкільника. Мова та мовлення зазвичай розглядалися у психології, філософії та педагогіці як вузол, у якому сходяться різні лінії психічного розвитку: мислення, уява, пам'ять, емоції. Будучи найважливішим засобом людського спілкування, пізнання дійсності, мова служить основним каналом залучення людини до цінностей духовної культури, а також необхідною умовою виховання та навчання.

Дошкільний вік – це період активного засвоєння дитиною розмовної мови, становлення та розвитку всіх сторін мови: фонетичної, лексичної, граматичної. Повноцінне володіння рідною мовою у дитинстві є необхідною умовою вирішення завдань розумового, естетичного та морального виховання дітей. Чим раніше буде розпочато навчання рідної мови, тим вільніше дитина нею користуватиметься надалі, а отже, їй легше спілкуватиметься з однолітками та адаптуватиметься у соціальному середовищі.

Розглянувши низку робіт різних науковців з питань вивчення особливостей соціальної адаптації дітей з недорозвиненням мовлення (Н. Гаврилова, Л. Волкова, А. Захарова, О. Мілевська, В. Лебединський, О. Ткач, Л. Шипіцина), ми дійшли висновку про те, що, незважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми соціальної адаптації дітей описуваної категорії, накопичені на сьогодні дані в цій галузі, на жаль, фрагментарні.

Дослідження, проведені психологами, педагогами, лінгвістами, створили передумови для комплексного підходу до вирішення завдань мовного розвитку дошкільників.

Проведений нами аналіз наукової літератури показав, що проблема адаптації дітей з порушенням мовлення в умовах навколишнього соціуму залишається актуальною і на сьогоднішній день. У зв'язку зі зміною (зниженням) термінів початку систематичного навчання, а також в умовах соціально-економічної перебудови країни та реформи в галузі освіти в цілому

дана проблема набуває особливої значущості.

У той самий час вирішення цієї проблеми дозволяє повніше уявити перспективи педагогічної роботи у цьому напрямі: розробляти методи вивчення, шляхи підвищення ефективності, корекційно-виховного впливу.

Таким чином, актуальність цього дослідження зумовлена, з одного боку, об'єктивною необхідністю вдосконалення розвитку мовлення старшого дошкільника як засобу соціальної адаптації, а з іншого боку, недостатньою розробленістю вирішення цієї проблеми як на теоретичному, так і методичному рівні.

Соціальна значимість, недостатня теоретична та практична розробленість проблеми розвитку мовлення старших дошкільників як засобу соціальної адаптації та шляхів оптимізації цього процесу зумовили вибір теми цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти».

Мета дослідження – виявити та науково обґрунтувати особливості розвитку мовлення у соціальній ситуації в дітей старшого дошкільного віку за допомогою їх мовленнєвого розвитку.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Проаналізувати стан вивченості проблеми у науці та практиці.
2. Розкрити сутність мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку як засіб їх соціальної адаптації.

3. Виявити та обґрунтувати комплекс педагогічних умов, які сприяють розвитку мовлення та успішної соціальної адаптації дітей

старшого дошкільного віку з недорозвиненням мовлення.

4. Скласти корекційно-розвивальну програму з метою створення особливих психолого-педагогічних умов, які покращують перебіг процесу адаптації до умов навколишнього соціуму у дітей старшого дошкільного віку з недорозвиненням мовлення.

Об'єкт дослідження – соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку у процесі розвитку мовлення.

Предмет дослідження – розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку як засіб соціальної адаптації.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні*: спостереження (пряме, опосередковане), тестування та опитування (анкетування), експеримент;
- *математичні*: кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

База дослідження. Дослідження проводилось протягом 2023-2024 н.р. на базі Брусницького закладу дошкільної освіти (ясла-садок); Нижньо-станівецького закладу дошкільної освіти; КЗ «Кіцманського інклюзивно-ресурсного центру».

Гіпотеза дослідження заснована на тому, що соціальна адаптація дітей старшого дошкільного віку за допомогою розвитку мовлення буде тим ефективнішою, чим краще будуть забезпечені такі психолого-педагогічні умови:

- пріоритетним напрямком діяльності дошкільного навчального закладу буде робота з розвитку адаптації дітей старшого дошкільного віку як засобу соціальної адаптації;

- забезпечено взаємодію (інтеграція) діяльності вихователя та вчителя-логопеда у розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку як засобу соціальної адаптації;

- у практику ЗДО будуть впроваджені освітні технології, орієнтовані на успішну соціальну адаптацію дітей старшого дошкільного віку у вигляді мовленнєвого розвитку;

- ЗДО використовує потенціал сім'ї у збільшенні соціально значимих контактів та успішного мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Методологічну основу дослідження складають положення діалектичного матеріалізму про взаємозв'язок та взаємозумовленість явищ; філософські та психолого-педагогічні концепції соціалізації та соціального виховання особистості, її розвиток у соціальному середовищі, формування досвіду особистості як системи відносин; положення про розвиток особистості дошкільника як суб'єкта пізнання, про сутність, способи проектування та механізми реалізації педагогічних технологій, про єдність емпіричного та теоретичного у науковому дослідженні.

Теоретичною основою дослідження є: теорія та методика педагогічного дослідження (Ю. Бабанський, В. Беспалько, та ін.); ідеї про виникнення та розвиток мовлення в процесі спілкування (Л. Виготський, М. Лісіна, О. Лурія); про активізацію пізнавально-розумових процесів у ході розвитку мовлення (Н. Гаврилова, Ю. Галецька); психологічні ідеї розвитку особистості в діяльності та спілкуванні (А. Асмолов, Л. Божович, О. Леонтьєв, А. Сімко, Є. Смірнова та ін.); праці вчених із проблем вікових особливостей дітей (Л. Божович, О. Ткач, Д. Ельконін); концепція соціальної адаптації, що розглядає включення дитини до системи соціальних відносин (А. Анциферова, В. Гуров, І. Кон, А. Мудрик та ін.)

Наукова новизна дослідження у тому, що у процесі вивчення нової емпіричної реальності вперше розвиток мовлення сприймається як засіб соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку; виявлено та науково-методично обґрунтовано необхідність інтеграції діяльності вихователя та вчителя-логопеда в успішному мовленнєвому розвитку як засобу соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку. У дослідженні визначено шляхи та

засоби діяльності ЗДО у успішному мовленнєвому розвитку дітей старшого дошкільного віку та розширенні їх адаптивних можливостей.

Теоретична значущість дослідження виявляється у визначенні комплексу оптимальних педагогічних умов, сприяють підвищенню ефективності мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку як засобу соціальної адаптації.

Практична значущість дослідження полягає у знанні та обліку педагогічних умов, які сприяли більш ефективному мовленнєвому розвитку дітей старшого дошкільного віку, що забезпечувало їх успішну соціальну адаптацію в ЗДО. Результати дослідження можуть бути використані як теоретичний посібник, який висвітлює деякі аспекти адаптації дітей із мовленнєвими порушеннями до умов навколишнього соціуму; у практичному плані: у корекційній роботі логопедів у дошкільних закладах, студентами, педагогами, психологами та соціальними педагогами.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі»*, 15 лютого 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна; *X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи»* на пошану професора Шинкарюка А.І., 29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1. Сімко А.В., Беженар Ю.В. Методологічне обґрунтування проблеми соціальної адаптації у психолого-педагогічній науці. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2024 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С.160–164.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох

розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 103 сторінки.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз літератури з цього питання свідчить про те, що проблема адаптації дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями в умовах навколишнього соціуму залишається актуальною і на сьогоднішній день. У зв'язку зі зміною (зниженням) термінів початку систематичного навчання, а також в умовах соціально-економічної перебудови країни та реформи в галузі освіти в цілому, дана проблема набуває особливої значущості.

2. Дослідження показало, що спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ за кількісними та якісними характеристиками поступається спілкуванню їхніх однолітків із нормальним мовленнєвим розвитком. Діти з мовленнєвими порушеннями відзначається низькою активністю, мотивацією спілкування.

Діти з досліджуваною мовної патологією не орієнтуються у колективі не здатні організовано включитися у спільну діяльність, підпорядковуватися та визначати правила діяльності.

Усвідомлення свого недоліку, незначні успіхи у діяльності зумовлюють низьку самооцінку дітей цієї категорії.

Не викликає сумніву той факт, що наявність мовного дефекту впливає на пристосування дітей до школи та знижує їх адаптивність, а також може призводити до порушень здоров'я та відхилень у поведінці.

3. В результаті проведення експериментального дослідження у групах дітей старшого дошкільного віку ми дійшли висновку у тому, що механізми соціальної адаптації виявляються сформованими швидше дітей із нормальним мовним розвитком, ніж в дітей із мовним недорозвиненням. Діти старшого дошкільного віку з мовними відхиленнями використовують менше засобів і способів адаптації, а також наявні у них засоби відрізняються за якісними параметрами та не можуть бути корисними повною мірою.

4. Відсоток дітей з низьким рівнем адаптації у групах зменшується

залежно від тяжкості наявного порушення та віку дітей. Діти з нормальним мовним розвитком показали найкращі результати. Безпосередньо у процесі пристосування до навколишньої дійсності найбільше допомоги потрібно дітям старшого дошкільного віку з відхиленнями у мовленні, незначна кількість допомоги надавалася дітям із нормальним мовним розвитком.

Труднощі дітей із мовними відхиленнями полягають у малій активності безініціативності, у невмінні встановлювати тісну взаємодію, організовувати свою діяльність згідно з правилами. Невелика кількість позитивних контактів зумовлює низьку самооцінку даних дітей, що заважає їх взаємодії як з однолітками, а й з дорослими.

Аналізуючи вище викладені відомості, ми дійшли висновку, що діти старшого дошкільного віку з мовним недорозвиненням потребують спеціально організованої допомоги на формування адаптації в навколишньому соціумі.

5. Аналізуючи отримані дані проведеного експерименту, можна сказати, що розроблена нами корекційно-розвивальна програма щодо підвищення рівня соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку досліджуваної категорії, є необхідною та ефективною. Але проведення цієї програми буде найефективніше за умов тісного зв'язку з усім виховно-освітнім процесом.

6. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що нами було досягнуто мети дослідження, тобто вивчено особливості соціальної адаптації старших дошкільників з ЗНМ (II, III рівнів). При цьому було вирішено комплекс завдань, поставлених відповідно до мети роботи та підтвердилася наша гіпотеза про те, що соціальна адаптація старших дошкільників із ЗНМ (II, III рівнів) має свої специфічні особливості порівняно з однолітками, що нормально розвиваються; можливе поліпшення протікання процесу адаптацію умов навколишнього соціуму в дітей віком цієї категорії шляхом створення спеціальних психолого-педагогічних умов, реалізованих в освітніх дошкільних установах.

Дане дослідження може бути використане як теоретичний посібник,

який висвітлює деякі аспекти адаптації дітей з мовними порушеннями до умов навколишнього соціуму, а також у практичному плані: представлені тут методики досліджень та намічені шляхи роботи з цією категорією дітей можуть бути використані на практиці вихователями, логопедами, психологами та соціальними педагогами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксарина Н. М. Воспитание детей раннего возраста. Москва : Медицина, 1977. 303 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. 379 с.
3. Андрусихина Л. Психологічні характеристики сформованості операції класифікації у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Дефектологія, 2003. № 4. С. 37–40.
4. Архипова Е. Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста. Москва : Астрель. 2007. 224 с.
5. Ахутина Т. В. Единицы речевого общения, внутренняя речь и порождение речевого высказывания. Психолингвистические исследования речевого мышления. Москва : Наука, 1985. С. 99–116.
6. Базисний компонент мовленнєвої освіти дошкільника. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років; за ред. О. Л. Кононко. Київ : Видавничий дім «Слово», 2001. С. 5–57.
7. Белова-Давид Р. А. Клинические особенности детей дошкольного возраста с недоразвитием речи. Нарушение речи у дошкольников; сост. Р. А. Белова-Давид. Москва : Просвещение, 1972. С. 2–82.
8. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник Ін-т змісту і методів навчання. Київ : 1998. 204 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтовний підхід : теоретико-технологічні засади. Київ : Актуальна освіта, 2003. 223 с.
10. Богущ А. М. Мовленнєве спілкування як лінгводидактична проблема : навчально-методичний посібник. Одеса : 2006. 176 с.
11. Богущ А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2004. 374 с.

12. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика : теорія і практика. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 216 с.
13. Бодалев А. А. Личность и общение : Избранные труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
14. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
15. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва : Медицина, 1966. 352 с.
16. Брушневська І. М. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Педагогічний часопис Волині. 2016. № 1. С. 70–75.
17. Волкова Г. А. Методика обследования нарушений речи у детей. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 1993. С. 30–42.
18. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
19. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва : Просвещение, 1956. 293 с.
20. Выявление и преодоление речевых нарушений у детей дошкольного возраста; сост. И. Ю. Кондратенко. Москва : Академия, 2005. С. 48–111.
21. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
22. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: соціально-педагогічна; за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. X. С. 181–185.
23. Гавриш Н. В. Розвиток мовленєво-творчої діяльності в дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора педагогічних наук: 13.00.02. Київ : 2002. 32 с.
24. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. Москва : МГУ, 1961. С. 123–261.

25. Грибова О. Е. Технология организации логопедического обследования. Москва : Айрис-пресс, 2005. 96 с.
26. Денисенко О. І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси : ЧОІ, 2012. 32 с.
27. Дуткевич Т. В. Психологія дитяча : навч. посіб. 2-ге вид., стер. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2016. 347 с.
28. Жукова Н. С., Мастюкова Е. Н., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва : 1990. 238 с.
29. Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. Таврійськ. вісн. Освіти, 2013. № 3. С.56–60.
30. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія. Київ : Геопринт, 2006. 400 с.
31. Киричук Т. В. Особистісно орієнтований підхід до дитини в освітньому просторі ДНЗ. Таврійський вісник освіти, 2013. № 4. С. 28–32.
32. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить. Москва : 1979. 191 с.
33. Крутій К. Л. Формування граматично правильного мовлення у дітей дошкільного віку. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2004. 389 с.
34. Лепеха Л. П., Городиська М. Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів-Дрогобич : Посвіт, 2014. 76 с.
35. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Формирование правильной разговорной речи у дошкольников. Ростов н/Д : «Феникс», СПб: 2004. 224 с.
36. Левина Р. Е. К психологии детской речи в патологических случаях (автономная детская речь). Москва : 1936. 78 с.
37. Леонтьев А. А. Функции и формы речи. Основы теории речевой деятельности; под ред. А. А. Леонтьева. Москва : 1974. С. 254–257.
38. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : 1969. 214 с.
39. Ломов Б. Ф. Познание и общение. Москва : Наука, 1988. 208 с.

40. Лурия А. Р., Юдович Ф. Я. Речь и развитие психических процессов у ребенка. Экспериментальное исследование. Москва : 1956. 94 с.
41. Логопедія: підручник / За ред М.К. Шеремет. Вид. 4-те, перер. та доповн. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. 856 с.
42. Малярчук А. Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. Київ : Літера ЛТД, 2003. 104 с.
43. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : наук.-метод. посіб. Київ : КНТ, 2008. 256 с.
44. Мастюкова Е.М. Основы психоневрологического понимания общего недоразвития речи. Санкт-Петербург: Союз, 2002. С. 39–115.
45. Мартиненко І. В. Особливості вольової готовності до шкільного навчання дітей шестирічного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. № 5. С. 159–164.
46. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Вид. 3-є, перер. та доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 312 с.
47. Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых нарушений; под. общ. ред. Г. В. Чиркиной. 4-е изд., доп. Москва : АРКТИ, 2005. 240 с.
48. Молошна І. А., Ласточкіна О. В. Особливості розвитку лексико-граматичної сторони мовлення із загальним недорозвитком мовлення. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали V Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (5 квіт. 2016 р., м. Суми). Суми, 2016. С. 119–123.
49. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.
50. Піроженко Т.О. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень дитини. Київ : Грайлик, 2005. 112 с.

51. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. Київ, 2012. С. 33–69.

52. Рібцун Ю. В. Урахування класифікацій мовленнєвих порушень у диференційній діагностиці. Український логопедичний вісник : зб. наук. пр. Вип. 3, 2012. С. 51–58.

53. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к обучению. Київ : Освіта, 1998. С. 6–29.

54. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. Дефектологія, 2003. №2. С. 2–11.

55. Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посіб. 2-е вид. Київ : Видав. Дім «Слово», 2011. 392 с.

56. Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам. Київ : Літера ЛТД, 2006. 128 с.

57. Тищенко В. В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Серія соціально-педагогічна. Том 2. Випуск 23. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2013. С. 396–405.

58. Ткач О. М. Базові категорії та властивості семантичного поля. Актуальні питання корекційної освіти, 2011. Вип. 2. С. 250–258.

59. Ткач О. М. Структуризація і трансформація структурних полів слів в онтогенезі. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць. Вип. 9, у 2 т. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори 2006, 2017. Т. 2. С. 98–114.

60. Трофименко Л. І. Дослідження особливостей формування лексичного значення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. Вип. 4, 2002. С. 276–279.

61. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс; за ред. Є. Ф. Соботович. Київ : Актуальна освіта, 2007. 120 с.

62. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. Київ : Актуальна освіта, 2013. С. 110–138.

63. Трофименко Л. І. Методологічні засади корекційно-попереджувального навчання дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2010. Вип. 1. С. 306–311.

64. Филичева Т. Б., Туманова Т. В. Дети с фонетико-фонематическим недоразвитием речи. Москва : Академия, 2000. С. 14–38.

65. Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. Москва : Владос, 2005. С. 41–85.

66. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Київ : Центр літератури, 2008. 224 с.

67. Хохліна О. П. Методологічні й теоретичні основи психології : навчальний посібник. Київ : НАВС, 2014. 232 с.

68. Штіль С. Ю. Формування мовленнєвих компетентностей у дошкільників з особливими освітніми потребами шляхом розвитку дрібної моторики. Дитина з особливими потребами, 2019. № 5. С.26–28.

69. Эльконин Д. Б. Психологические вопросы игры и обучения в дошкольном возрасте. Москва : Педагогика, 1957.

70. Anderson P., Anderson V., Garth J. Assessment and Development of Organizational Ability: The Rey Complex Figure Organizational Strategy Score (RCF-OSS) // The Clinical Neuropsychologist. 2001. Vol. 15, No. 1. P. 81–94.

71. Gross M., Wilson W. Minimal brain dysfunction.- University of Illinois. The medical center of Chicago. Brunner . Mazel, Publisher. N.Y. 1974.

72. Gutsman A. Das Stottern Rñe Monographie fur Aerste Pädagogen und Rehor-den.-Frankfurt, 1898.

73. Hopfner T. Stottern als assoziative aphasie, zeitschrift für Pathopsychologie. 1923. Bd.1.
74. Lezak M. D. Neuropsychological assessment. New York : Oxford. 1993.
75. Kent R. D. The MIT Encyclopedia of Communication Disorders. Cambridge, Massachusetts, London : A Bradford Book The MIT Press, 2004.
76. Seeman M. Sprachstörungen bei Kindern. Stuttgart, 1973.
77. Stuss D. T., Levin H. S., Grafman J., Eisenberg H. M.. (eds.) Contribution of frontal lobe injury to cognitive impairment after closed head injury : Methods of assessment and recent findings. Neurobehavioral recovery from head injury. New York : Oxford University Press. 1987. P. 166–177.